

Gardtmanska gården och golvet som dolde en vådlig historia

Antikvarisk kontroll

RAÄ 232
Badhusgatan 3
Västerås domkyrkoförsamling
Västmanland

Ulf Alström

Gardtmanska gården och golvet som dolde en vådlig historia

Antikvarisk kontroll

RAÄ 232
Badhusgatan 3
Västerås domkyrkoförsamling
Västmanland

Ulf Alström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Karlgatan 4, 722 14 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2006

Omslagsfoto: Skannad tidningssida av VLT onsdagen 3 maj 2006 (text och bild Anders Lif).

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Gävle 1998. Dnr 507-99-498
ISSN: 1653-7408
ISBN-10: 91-85591-16-5
ISBN-13: 978-91-85591-16-9

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	4
Inledning.....	6
Bakgrund.....	6
Målsättning och metod.....	7
Undersökningsområdet.....	7
Genomförande.....	8
Tolkning och sammanfattning.....	13
Referenser.....	14
Kart- och arkivmaterial.....	14
Muntliga källor.....	14
Otryckta källor.....	14
Litteratur.....	14

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en ring. Utdrag ur Västeråskartan 2006. Skala 1: 15000.

Inledning

I hundra år har huset med adress Badhusgatan 3 kallats den Gardtmanska gården efter ägaren Carl-Gustaf Gardtman som innehade gården under andra hälften av 1800-talet (Bertilsson och Johansson 2006). Under tidigt 1600-tal fanns här, strax söder om Biskopsbron, en badstuga som tydligen var extraordinär, eftersom den benämndes som biskopens badstuga. På Carlstens karta från 1688 finns gatan markerad men den har inget namn. År 1751 redovisar Holsten gatan på en karta men den är fortfarande namnlös. Det är först på "Karta öfver Westerås Stads Tomter sammandragen af J A Bergstrand 1841" som den numera pittoreska gatan, nämns under det namn vi nu har på den (Gustavsson 1981).

Gårdens hus bestod, enligt de äldsta dokumenten, av "ett stenhus, tre välvda källare och några trähus" (Bertilsson och Johansson 2006). Skrivningen är intressant för den tycks antyda att en komplicerad ägarestruktur har funnits på tomten. Man kan diskutera om det kan vara så att stenhuset och de tre välvda källarna juridiskt tillhört olika fastigheter och haft olika ägare. Bertilsson och Johansson redovisar emellertid att på 1688 års karta är fastighetsbeteckningen 268. Stenhuset som fanns 1688 utgör grunden för det hus som idag står på platsen. Fastigheten har varit oförändrad under hela 1600-talet. Den undgick förödelse under den stora branden 1668. 1714 drabbades gården däremot av nästa stora stadsbrand. Branden startade på Kyrkbacken och spred sig med den hårda vindens hjälp till stadens centrala delar. Under 12 timmar rasade branden. Den förstörde 200 gårdar (Jansson 1998). En av gårdarna var föregångaren till den Gardtmanska gården vid Badhusgatan 3.

Bakgrund

De hus som idag står på fastigheten är de hus som byggdes efter den förödande branden. De består av två bostadshus och ett uthus. Byggnadsperioden för gårdens uppbyggande sätts till 1714-1725 (Bertilsson och Johansson 2006). Efter flera ägarbyten och verksamheter köpte Västerås stad gården på 1890-talet. Ett natthärbärge drevs i gården fram till 1965. 1968 övertog bostadsbolaget Mimer ägandet. Därefter rustades huvudbyggnaden till bostadshus och ateljè.

Konstnären Åke V. Larsson hade sin verksamhet i huset fram till årsskiftet 2005-06. Våren 2006 började bostadsbolaget Mimer renovera byggnaden som nu nått den aktningsvärda åldern av cirka 280 år.

I renoveringsarbetet ingick bland mycket annat en isolering av golvet i vardagsrummet/ateljèn.

Figur 2. Fyllnadslager med jord, tegel och sten under det uppbrutna golvet i ateljèn /vardagsrummet (foto U. Alström).

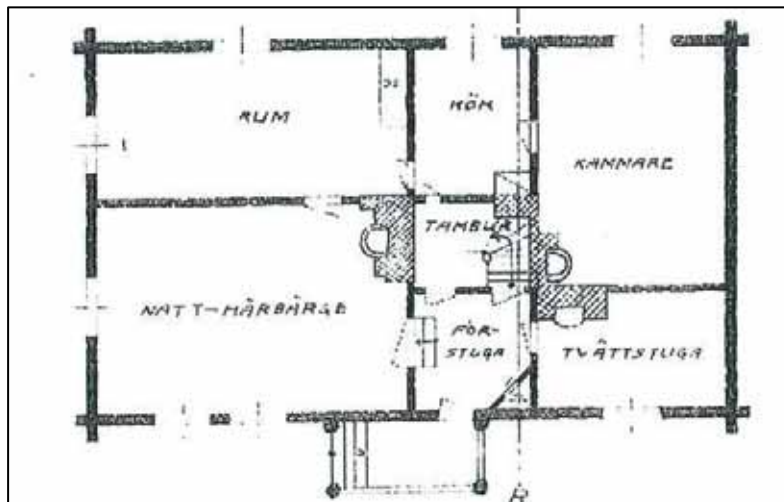
När golvet i rummet lyftes och togs bort visade det sig att golvet vilade på ett decimetertjockt jordlager med inblandning av tegel och stenar(figur 2). Här hittades också bl.a. ett nästan intakt lerkrus(figur 10 & 11).

Under detta lager påträffades ett äldre golv som med all tydlighet visade att branden 1714 var förödande, eftersom det var kraftigt brandskadat. Därmed var nyfikenheten väckt hos Mimers personal, Västmanlands läns tidning, Länsstyrelsen i Västmanland, privatpersoner och lokalhistoriker.

Målsättning och metod

Efter samråd mellan bostadsbolaget Mimer och länsstyrelsen i Västmanland beslutade Mimer att bekosta en antikvarisk dokumentation av rummet. Syftet var att om möjligt dokumentera husets historia mer i detalj. De förkolnade resterna efter ett äldre golv lovade gott inför en arkeologisk undersökning. Målsättningen med undersökningen var att dokumentera det brända golvet samt även de kulturlager som fanns under det uppbrutna golvet. Detta skulle ske med hjälp av ritningar i skala 1:20 och 1:100 samt fotografier. Arbetet utfördes av Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen genom arkeolog Ulf Alström.

Undersökningsområdet

Figur 3. Den arkeologiska undersökningen genomfördes i rummen som markerats med rum respektive natt-härbärg. Utanför husets kortsida till vänster i bild går Badhusgatan. Planritning från 1922 (från Bertilsson och Johansson 2006).

Den arkeologiska undersökningen genomfördes i den östra delen av byggnaden i det som var stora rummet eller ateljén som vetter mot Badhusgatan. Rummet är drygt 20 m² stort. På en uppmättningsritning från 1922 kan man se att en skiljevägg funnits i rummet. Den södra delen har bara beteckningen rum, den norra har beteckningen natt-härbärg. Skiljeväggen revs förmodligen 1968 då huset renoverades.

Genomförande

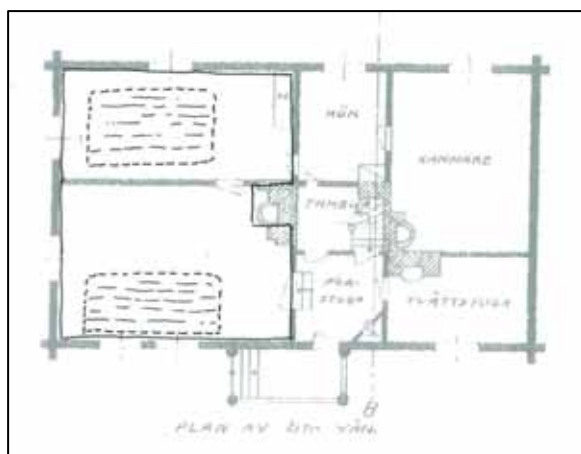
Under det borttagna golvet fanns ett jordlager med kraftigt inblandning av sten och tegel. Teglet härstammar möjligen från det hus som i de äldsta skriftliga källorna beskrivs som stenhus dvs ett hus byggt av tegel.

Det äldre brända trägolvet framträdde efter rensning mycket klart. Att begränsa de båda golvytorna var inga problem. Den södra golvytan var cirka 3,5 x 2,0 m. Den norra var 3,5 x 1,8 m. Plankorna var naturligtvis kraftigt brända på ovansidan men även undersidan har skadats av elden utefter kanterna vilket tyder på att ett mellanrum funnits mellan plankorna och jordgolvet, särskilt utefter trägolvet's kanter.

Figur 4. Det brända golvet i den del som kallas "rum" på planritningen markerat med grov pil. Svart pil markerar platsen för myntfyndet (foto U. Alström).

Det brända golvet hade två distinkta ytor som var för sig skapade frågetecken. Man kan bara spekulera i varför t.ex. det bara fanns trägolv intill väggen i härbärgesrummet. I det andra rummet

som möjligen inte alls haft någon värmekälla, kan man förklara golvets utbredning med att det runt väggarna funnits fasta bänkar som ibland byggs för att förhindra golvdrag. Något riktigt svar går nog inte att få på varför det ser ut som det gör.

Figur 5. De brända golvytorna inlagda på husplanen från 1922. Skala 1:200 (husplanen från Bertilsson och Johansson 2006).

Figur 6. Vid undersökningarna av golvet framrensades en del av källarens valv. Valvet var byggt av tegel (foto U. Alström).

Omedelbart under de brända golvplankorna i "rum"-delen påträffades ett mynt (figur 4 & 13). Tillsammans med krukorna som påträffades vid rivningen av golvet är utfallet av "fina fynd" synnerligen väl tillgodosedd från den Gardtmanska gården.

Gården hade tre källarvalv. Det ena, troligtvis det mittersta valvet, framkom delvis vid framrensningen av den mur som sträckte sig efter husets östra vägg mot Badhusgatan (figur 6). Valven undkom branden 1714 utan skador.

Muren efter väggen mot Badhusgatan är synnerligen komplicerad. Den är vackert murad med många kanter och avsatser och, faktiskt, ventilationskanaler från källaren (figur 7,8). En av anledningarna varför golvet överhuvudtaget togs bort var att åtgärda golvdraget, och en av orsakerna till det kalla och dragiga golvet berodde troligtvis på att den ena av de två ventilationskanaler som mynnade ut under de nu rivna golvplankorna. Den ena kanalen var ordentligt tillsluten men den andra hade bara två lösa tegelstenar över hålet. På grund av självdrag från källaren kom kalluften upp genom hålet som röken i en skorsten.

Figur 7. Del av muren med en av luftkanalerna markerad med en pil (foto U. Alström).

Figur 8. Detalj av muren med ventilationshålet där den kalla källarluften strömmade upp (foto U. Alström).

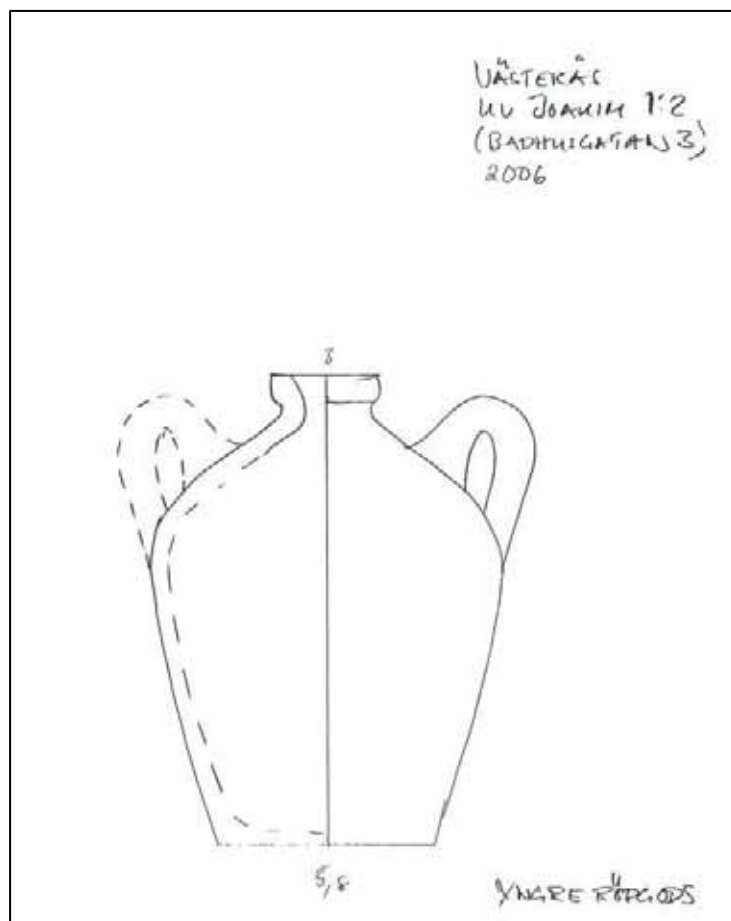
Muren var 6,4 m lång och 0,4-0,5 m hög. Den sträckte sig på insidan av den nuvarande husväggen mot Badhusgatan. Tegelstenarna var 0,3 m långa 0,16 m breda och 0,09 m tjocka. Muren har anpassat sin form efter det välvda källartaket.

Iakttagelse av de framtagna delarna av golv, mur och källarvalv tyder på att källaren är äldst. Därefter har muren byggts. I kalkbruket i muren hittades två fragment av kritpipsskaft. Dessa fynd ger muren en bakre datering. Den kan inte vara äldre än 1600-talet eftersom tobaksrökningen inte var känd tidigare. När det brunna golvet lades in hade delar av muren tagits bort av okända orsaker. Ett exempel på det syns i figur 7 där det brända golvet lagts in i ett urtag i muren strax bredvid ventilationshålet. Av de lager som konstaterades inne i huset var det översta, omedelbart under golvet, ett raseringslager efter branden 1714. Det låg på de brända golvytorna. Under detta och det brända golvet kom ett lager bestående av torr jord med inblandning av kalkbruk och tegelflis. Det är ett lager som tillkom när tegelhuset byggdes vilket också kan tas som ett indicium på att källarna är äldre. Den ursprungliga marknivån under huset består av lera.

Fynden – en bildkavalkad

Figur 9. Pipskaftsfragment funna i kalkbruket vid rensning av tegelmuren (bild U. Alström).

Figur 10. Krukan med den rekonstruerade hänkeln. Siffrorna 3 respektive 5 är diametern på mynningsranden och botten (ritning M. Elfwendahl Länsstyrelsen).

Figur 11. Krukan som hittades i golvfyllningen efter 1714 års brand. Krukan dateras därför till 1600-talet (foto U. Alström).

Figur 12. Låset som hittades i golvfyllningen efter 1714 års brand dateras till sent 1600-tal tidigt 1700-tal (foto U. Alström).

Figur 13. Myntet från Gustav II Adolfs tid, 1628 eller ev. 1627, som hittades omedelbart under de brända golvplankorna (bild U. Alström).

Figur 14. Det upphittade myntet präglades i Nyköping under överinseende av myntmästaren Markus Kock (bild från Ahlström m.fl. 1976)

Tolkning och sammanfattning

Platsen för det Gardtmanska huset vid Badhusgatan har en lång historia. Det nuvarande huset är i det närmaste 300 år gammalt. Det hus som stod innan var ett "stenhus" enligt äldsta källor. Med stenhus menas här att huset var byggt i tegel. Det bekräftas av de tegelstenar som låg i golvfyllningen i huset efter branden. De fynd som hittades i huset, lerkruket (1600-talet), läset (sent 1600-tal tidigt 1700-tal) och myntet (1628) samt kritpipsfragmenten (tobaksrökningen blev känd under 1600-talet) pekar alla på att huset, som blev lågornas rov 1714, med stor sannolikhet byggdes i början av 1600-talet.

Historien med det brända golvet är en historia som är begriplig och nära. Av en enda och enkel anledning har detta golv skapat intresse för vår historia så att t.o.m. en antikvarisk undersökning genomfördes. 292 år efter det att djäknen Erik Sebin på Kyrkbacken tände i spisen, varvid gnistor yrde omkring i den starka blåsten och startade den förödande branden som härjade i stora delar av staden, undersöktes delar av det stenhus vid Badhusgatan som blev lågornas rov. 292 år är en väldigt lång tid men ändå inte.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Västeråskartan 2006 Skala 1:15000. Utgiven av Lantmäteriförvaltningen Västerås stad.

Muntliga källor

H. Larsson, Länsstyrelsen, har informerat om läsets datering.
Christer Olsson, Landstinget, har gjort myntbestämningen.

Otryckta källor

Bertilsson, B., & Johansson, L-E., 2006. Badhusgatan 3, Västerås. Historik, dokumentation, åtgärdsförslag. Byggnadsvård Mälardalen.
Lif, A., 2006. Vardagsrumsgolvet gömde minnen från storbranden VLT 2006-05-03. Västerås.

Litteratur

Ahlström, B., m.fl. 1976. Sveriges mynt 1521 – 1977. Numismatiska bokförlaget. Stockholm.

Gustavsson, G., 1981. Gatunamnens historia i Västerås. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 8. Västerås.

Jansson, T., 1998. Historien om en stad. Västmanlands läns tidning. Västerås.

